

В І Д Г У К

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора Шкіль Світлани
Олександрівни на дисертаційне дослідження Филиповича Георгія
Даниловича «Релігія як фактор національної ідентифікації українців у
діаспорі», подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських
наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство**

Релігієзнавча рефлексія щодо ідентичності, співвідношення релігійного і етнічно-національного, надзвичайно активно розвивається у науковому дискурсі. В цілому постмодерна епоха переносить увагу на питання ідентичності не лише у релігієзнавців, а й у істориків, богословів, філософів. Сприяння розвитку національної ідентичності з боку релігійних спільнот у діаспорі було настільки суттєвим, що заслуговує на спеціальні дослідження, особливо – релігієзнавчі. Дисертант правильно відмічає, що дослід збереження національної ідентичності в еміграції тепер має універсальне значення для українців, оскільки сьогодні навіть на батьківщині нації часто живуть як в еміграції.

В першому розділі перш за все аналізується розвиток релігієзнавчих студій щодо релігії як фактора національної ідентичності, надається збалансований аналіз української рецепції цих студій. Другим великим кроком стає огляд літератури з проблем історії та сучасного стану української діаспори, огляд рефлексій самої діаспори над українською ідентичністю в Україні та в діаспорі. Дисертант правильно відмічає, що у літературі так і «не з'ясувалося, яким чином, через які методи і форми Церква добивалася стійкої етнорелігійної визначеності українців за кордоном» (с. 47). Цілком правильно констатується, що це не зроблено відносно УГКЦ і тим більше відносно православних (с. 47-48). Ще більш правильно відмічається, що певну роботу сьогодні зробили науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії, представники молодого покоління дослідників з числа істориків, богословів та релігієзнавців. Власні методи, які дисертант вибрав для дослідження є різноплановими, і разом дозволяють створити дослідження, адекватне предмету наукового аналізу. Здійснений теоретичний аналіз поняття концепції релігійної ідентичності, теоретичних засад співвідношення релігійного

та національного, проведений у підрозділі 1.2. заслуговує на повне схвалення. Автор як теоретик проявив навички не лише релігієзнавчого, а й філософського мислення. При аналізі того, чим є діаспора і особливо – релігійна діаспора, дисертант виявив навички професійного історика. В цілому, перший розділ є найкраще продуманою теоретичною частиною у роботі та може бути методологічною основою для інших, більш широких, досліджень. Цей розділ узагальнює численні дослідження попередників з різноманітних методологічних проблем та формує цілісну методологію. При формуванні цієї авторської методології дисертант проявляє талант дослідника, вміння аналізувати і аргументувати. Часто сучасні дослідники проблем релігійної ідентичності уходять в аналіз символічної пам'яті, культурної пам'яті, формалізації релігійного протягом історичного розвитку, ролі наративів у підтримуванні та розвитку ідентичності та подібну додаткову власне до ідентичності проблематику. Дисертант тримається основного смислового ядра релігієзнавчих, філософських та історичних теорій про ідентичність, і це дозволяє йому створити власну високоефективну методологію, яка потім застосовується в другому і третьому розділі та виявляється не тільки цілком адекватною предмету дослідження, а й дозволяє відкрити ті знання, які є новими. Отже, пропонована методологія має значний евристичний потенціал, і це видно і у першому розділі самому по собі, і при застосування цієї методології у наступних розділах, особливо при аналізі діалектичних відносин етнічного і релігійного у повсякденній культурі української еміграції.

Другий розділ розпочинається з підрозділу, який надає загальні відомості про роль релігійного фактору в житті української діаспори у динаміці історичних змін за 150 років існування розвинутої української еміграції у різноманітні країни Заходу і не лише Заходу. Але більше значення має другий підрозділ цього розділу «Церква як чинник збереження українськості діаспори: мова, історична пам'ять, родина, традиції і звичаї». Підрозділ починається із загального твердження: «Церква в діаспорі поставала установою, яка замінила для закордонних українців звичні в Україні інституції – школи, родину, духовне і природне середовище, культуру

побуту тощо». Це твердження багато у чому правильне, хоча і дуже радикальне. Церква була заміником держави, початком єднання. При цьому трагічним стало розділення на греко-католицьку і православні конфесії, бо це заважало повноті єднання. Автор цілком вірно відмічає, що Церква забезпечувала збереження ідентичності через культивуацію культури повсякденності та через сакралізацію цієї культури. Розвивалася як повсякденність як певний життєсвіт, що значною мірою структурувався навколо церкви, навколо релігійно-етнічних звичаїв, перенесених у нові країни. Дійсно, без сакралізації повсякденності, що підтримувала неперервність національного існування, не можливе було б збереження українськості.

Третій розділ «Українські християнські церкви перед сучасними ідентифікаційними викликами» має велике теоретичне і практичне значення. Українські богослови, особливо – єпископи, які є богословами-теоретиками, давно дискутують на заявлену тематику. Активно обговорюється досвід збереження і розвитку ідентичності українських церков на Заході, у діаспорі. Цей досвід має бути осмислений вже тому, що він є корисним для України. Так, архієпископ Ігор Ісіченко в статті 2004 року «Церковна криза й пошук ідентичності» активно обговорював долю українських православних громад в Канаді, показуючи різноманітні елементи системної кризи у кількісному та якісному вимірах. Нові надії на розвиток українського православ'я у Канаді архієпископ Ігор пов'язував тоді з митрополитом Юрієм Каліщуком, який тоді тільки був обраний предстоятелем УПЦ в Канаді, а сьогодні вже подає у відставку. Прикладом для українських церков діаспори архієпископ Ігор робив Православну Церкву Америки, яка тоді активно зростала за рахунок місіонерської позиції та власних зусиль з інкультурації у західному суспільстві. Сьогодні формальне число членів Православної Церкви Америки далі не зростає, оскільки не всі готові платити членські внески, але число причасників на літургіях все-таки виростає. Цікаво, що антіохійські парафії ростуть ще активніше через особливу власну відкритість до вірних, які переходять з протестантів особисто і навіть громадами, мережами громад. Слід сказати, що УПЦ в Канаді, будучи частиною Вселенського

патріархату, зберігаючи власну помісну ідентичність, провели великі дискусії стосовно долі українського православ'я в Україні та у діаспорі, із залученням провідних богословів усіх українських православних юрисдикцій, заснували наукові центри, метою яких було вироблення стратегій для позиціонування українського православ'я в глобалізованому світі. На основі синтезу вселенськості та українства православні українці Канади намагалися створити умови не лише для розвитку в діаспорі, але й для швидшого досягнення визнаної автокефалії в Україні. Ця друга мета була досягнута, а перша має бути предметом систематичних зусиль. Дисертація фактично у підрозділі 3.2. продовжує ці дискусії, але основну увагу приділяє досвіду напрацювання стратегій утвердження УГЦ в діаспорі, у глобалізованому світі. Детально аналізуються пропозиції, вироблені під керівництвом архієпископа Бориса Гудзяка. Відмітимо, що пророблений аналіз стратегій є виключно важливою позитивною стороною третього розділу дисертації. Огляд наявних елементів сучасних криз у діаспорі в підрозділі 3.1 вдало підводить до аналізу стратегій. У цьому аналізі кризи українських церков в діаспорі дисертант використовує значний масив даних, зібраних ним для дослідження, а також вдало користується тими базами оригінальних даних, що були зібрані Відділенням релігієзнавства та іншими дослідницькими інституціями. У підрозділі 3.1 факти відділені від інтерпретацій та наново прекрасно проаналізовані дисертантом. Підрозділ 3.2 взагалі має справу із стратегіями, які ще не аналізувалися, і має безперечну новизну, важливе теоретичне і практичне значення. Цілком вірно дисертант відмічає, що релігійний фактор був надзвичайно важливим для першої, другої та третьої хвиль еміграції. Релігія давала простір для застосування української мови. Релігія освячувала ті моменти повсякденної культури, які були важливими для підтримання національної ідентичності у її динамічних проявах. Четверта і п'ята хвилі еміграції все більше віддаляються від релігії, оскільки вона є неважливою для їх ідентичності. Ці емігранти в цілому відсторонюються від національної ідентичності, закорінюються у житті західних суспільств. Нова ситуація потребує нових дій з боку церков, але церкви поки що не проявляють відповідні нові форми діяльності, і навіть традиційні місійні змагання священства

вже залишилися у минулому. Лише УГКЦ формує стратегію оновлення місіонерства, і на цій основі – формування стратегії усіх форм діяльності церкви. За таких умов церква покликана знову бути душею українських спільнот у діаспорі. Оскільки українські спільноти переходять від модерних форм самоорганізації до постмодерних, відповідні нові форми церковної діяльності потрібно було б знаходити на шляху аналогічної трансформації. В Україні та в діаспорі пошук постмодерного українського християнства поки що триває, і яким буде це християнство ще неясно ні для богословів, ні для рядових віруючих. Пошуки стратегій для оновлення українського християнства в діаспорі поки що несуть на собі занадто великий слід мислення доби модерну. Між тим, модерні моделі соборноправності ще не змінилися постмодерними моделями соборноправності. Пошук форм реалізації церковності у добу постмодерну взагалі складний. А при накладанні цього процесу на трагічні зміни в національному бутті у глобалізованому суспільстві складність виростає ще більше. Ми лише на порозі нової теології, яка змогла б дати відповідь на виклики, описані у третьому розділі. Аналіз у підрозділі 3.2 переконливо доводить, що усі пропонувані стратегії та всі пропозиції, які зараз даються окремими теологами і єпископами, все ще є дуже ескізними, далекими від систематичного завершеного плану. У свій час теорії та практичні моделі, запропоновані Андреем Шептицьким, стали ефективними відповідями на виклики доби модерну і дали можливість створити модерні модернізації всього національного життя від родини і місцевої спільноти до нації. Тепер українські християнські церкви чекають на аналогічного теоретика і практика, який би створив на основі ідей сучасної теології та соціального вчення новий синтез пропозицій для розбудови національного життя в Україні та діаспорі.

Прекрасною частиною дослідження, що детально продумана та є корисною з теоретичної і практичної точок зору, є додатки до дисертації.

В цілому текст дисертації викликає у нас ряд зауважень та побажань:

1. В одному з пунктів новизни говориться про тенденцію «окатоличення греко-католиків», якій протистояла українська діаспора. Але більш коректно говорити про латинізацію греко-католиків. Адже греко-католицизм теж є частиною

католицизму, і розвиток помісності УГКЦ, як це не парадоксально, теж є частиною окатоличення, бо сьогодні католицизм не тотожний з латинським католицизмом, а має значно ширшу універсальну ідентичність після Другого Ватиканського собору. І проблема для УГКЦ полягає у залишках старого розуміння католицької ідентичності, коли латинство ототожнюється повністю або переважно із католицизмом. До речі, боротьба за помісність УГКЦ значно виграла б, якби сучасний католицький універсалізм вдалося правильно контекстуалізувати для потреб київського християнства.

2. Дисертаційне дослідження охоплює практично всю літературу з проблематики. Разом із тим, деякі цікаві дані містяться у статті 2015 року Тараса Гринчишина і отця Михайла Димида «Українська діаспора – католицька і православна», опублікованій у журналі Наукові записки УКУ, число V (серія „Богослов’я”, вип. 2). Також важливо було б сказати про власні оцінки статті 2004 року архієпископа Ігоря Ісіченка, присвяченої проблемам українських церков в Америці та опублікованої в «Дзеркалі тижня» під назвою «Церковна криза й пошук ідентичності». Ця стаття була помітним явищем, розширила горизонти дискусій не лише про долю українських церков, особливо православних, в еміграції, але й про перспективи розвитку православ’я в Україні.

3. Слід було б вдвоє розширити переказ підрозділів дисертації в авторефераті, це значно покращило б якість автореферату, бо дисертація набагато краща, ніж її переказ в авторефераті, вимушено занадто лаконічний.

4. Вважаємо, що дисертація виграла б, якщо був би зроблений аналіз пропозицій молодого покоління богословів України та діаспори щодо можливих шляхів укорінення українського християнства в глобалізованому суспільстві. Ці пропозиції будуть основою майбутніх стратегій церков. Особливо важливими є пропозиції отця Кирила Говоруна, Михайла Черенкова, Івана Русина, Романа Соловія, Костянтина Сігова, отця Георгія Коваленка, отця Богдана Гулямова, отця Михайла Димида, Олега Гірника, Анатолія Бабинського. Ці національні богословські лідери створюють теорії, які можуть стати основою для конфесійних різновидів соціального вчення. Оскільки загальнохристиянське соціальне вчення

значно модернізувалося завдяки енциклікам пап Венедикта XVI і Франциска, документу Вселенського патріархату «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви», слід очікувати оновлення соціального вчення українських християнських церков. У цьому соціальному вченні християнська теологія доби постмодерну може вступити у синтез із цінностями київського християнства, які в останнє десятиліття осмислюються все більш глибоко. Християнський гуманізм конфесійних різновидів соціального вчення має бути контекстуалізованим до умов України та української діаспори, а також і творчо розвинути. Покоління молодих українських богословів у своїй політичній теології зробило багато кроків назустріч новому синтезу в соціальному вченні.

Висловлені зауваження не знижують позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета досягнута. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Филиповича Георгія Даниловича «Релігія як фактор національної ідентифікації українців у діаспорі»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету
біоресурсів та природокористування України,
професор**

С. О. Шкіль

